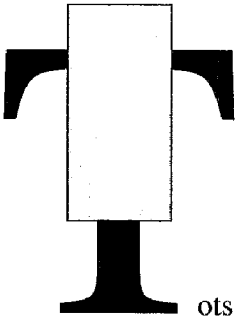
EULÀLIA DURAN

LES PERPLEXITATS DE JOAN FUSTER

ots coneixem l'interès de Joan Fuster per una gran diversitat de temes: literaris, lingüístics, històrics, sociopolítics, filosòfics, ètics, etc. Tots han estat tractats des d'un distanciament formal, amb ironia fina, sempre incisiva. Però Fuster no s'hauria considerat mai, en rigor, un literat, un lingüista, un historiador, un erudit o un filòsof. Ell deia sempre que era simplement un lector atent que reflexionava molt i en solitari sobre les seves lectures i que plasmava després en papers aquestes reflexions. Potser per això ens ve de seguida a la ment la paraula assaig com el gènere que més li escau. Però el terme podria donar una impressió, si més no, incompleta. I és que cal tenir en compte que el distanciament de què he parlat és formal; amaga sempre una implicació podríem dir-ne cívica, patriòtica que, de fet, dóna unitat i coherència a aquesta varietat temàtica: l'apassionament pel seu país, l'esforç per comprendre el seu present, a partir de les seves arrels, de la seva història i la preocupació pel seu futur. No s'ha d'oblidar que aquest és el seu punt de partida.

Em cenyeixo ara a l'assaig històric. La temàtica –generalment valenciana– respon a tres tipus: estudi de la mitificació d'alguns temes, com el bandolerisme o més ben dit alguns bandolers; anàlisi de determinats fets sociolingüístics (agermanats, moriscs) i finalment, reflexió sintètica sobre la història del País Valencià (*Nosaltres els valencians*, 1962).

Caplletra 24 (Primavera 1998), pp. 117-124

Què el va empènyer a endinsar-se en aquest món del passat? Com a mínim hi incidiren dos factors coincidents: el primer desembarcament, al final dels anys cinquanta, de destacats professors catalans a la Universitat de València –Miquel Tarradell (1956), Miquel Dolç (1957), Joan Reglà (1958)– que van fer possible la represa de l'activitat cultural catalana en aquesta institució, i van suscitar-hi l'interès pels estudis històrics. El segon factor seria la publicació, el 1960, de la segona edició, ampliada, de la *Notícia de Catalunya,* de Jaume Vicens Vives, traspassat aquest mateix any.

D'entre els professors esmentats el que tingué un influència més gran en Fuster fou evidentment Joan Reglà: «amb ell –Fuster diria més tard– em va unir una cordial confiança i col·laboracions en llibres; fou encara, un dels novators més estimulants del petit món cultural valencià durant la dècada dels 60». Efectivament, aquesta relació es traduí en la col·laboració d'ambdós en els estudis sobre el bandolerisme català (*Joan Serrallonga*, 1961 i *El bandolerisme català del Barroc*, 1963) en els quals Reglà aportava la part històrica i Fuster el tractament literari i mític del tema. Tractament del mite, com diu Reglà, «com a producte de la diguem-ne deformació d'uns esdeveniments per les causes que sigui i que tantes vegades pesa més que la veritable història en la formació de la mentalitat col·lectiva en un moment donat». Més tard, també col·laboraria amb Reglà en la *Història del País Valencià,* en l'apartat sobre *Les lletres* (1975). Assaigs més acostats a la història sociocultural valenciana serien ja les dues trilogies fusterianes: *Poetes, moriscos i capellans* (1962) i *Heretgies, revoltes i sermons* (1968), i els de caràcter més literari *La decadència al País Valencià* (1976) i *Llibres i problemes del Renaixement* (1989) on es pregunta sobre «el sentit que pot tenir encara la venerable polèmica sobre el trànsit de l'Edat Mitjana al Renaixement».

Pel que fa el seu llibre més emblemàtic, *Nosaltres els valencians*, fou escrit com a resposta explícita al llibre de Vicens, fins i tot utilitzant una adaptació de l'antic títol de la *Notícia de Catalunya*, *"Nosaltres els catalans"*. La pressió del franquisme obligà alguns homes de lletres que no podien dedicar-se a la política activa a concentrar-se sobre els problemes més radicals de l'existència col·lectiva del seu poble. Això generà un tipus de literatura en la qual destaquen Josep Ferrater Mora (*Les formes de vida catalana*, 1944), Josep Trueta (*L'esperit de Catalunya*, 1950), publicades a l'exili, Carles Cardó (*Meditació catalana*, v. 1953), Gaziel (*Quina mena de gent som (Quatre assaigs sobre Catalunya i els catalans)*), "moltes pàgines" de Josep Pla, entre d'altres. En el pròleg, Fuster explica que emprèn la tasca perquè considerava que *calia* un es-tudi d'aquest tipus per al País Valencià i que l'escrivia perquè, per raons diverses, no hi havia en aquell moment historiadors i sociòlegs per dur-lo a terme. Responia, per tant, a un projecte de present: «fer-nos qüestió de la nostra existència com a poble» i sobretot a una «decisió de futur». No es tracta, per tant, d'una història del País Valencià que avança cronològicament. És més aviat una recerca dels elements

constitutius de la personalitat pròpia, de les característiques principals del comportament col·lectiu i diferenciat dels valencians, que per la seva reiteració en diferents circumstàncies es converteixen en essencials: les constants que expliquen la situació actual i que convé tenir present de cara el futur; comprendre el desconcert "nacional" dels valencians; reflexionar sobre la seva identitat. Perquè per entendre la complexitat de la societat valenciana calia estudiar-ne la seva evolució, les seves crisis, les seves indecisions, els seus problemes. L'apriorisme és manifest, «apriorisme militant» –diu l'autor– «sense el qual tota indagació seria un entreteniment sòrdid i gratuït».

Si preguntàvem a Joan Fuster si es considerava un historiador ens respondria que no, que no ho pretenia i que optà per l'assaig històric per analitzar, no tant els fets històrics rellevants, del poder, sinó sobretot, la vida quotidiana, la mentalitat popular, els canals de coneixement, els hàbits de lectura, el comportament dels marginats: agermanats, bandolers, moriscs, heretges, el que ara anomenaríem l'opinió pública. És a dir, per a Fuster, l'historiador estudia primordialment la *Història* en majúscula, els grans personatges, els mecanismes del poder. En canvi, ell té preferència pel que s'ha denominat història de les mentalitats, història sociocultural basada principalment en testimonis particulars, subjectius però també representatius dels diversos estaments de la societat.

A l'inici de l'estudi del *Dietari* de Joan Porcar, aquest obscur dietarista valencià dels segles XVI-XVII, Fuster defineix explícitament el seu propi concepte d'Història: cal estudiar el "fet històric" en totes les seves dimensions: causes, detalls, conseqüències, i estudiar-ne els protagonistes, que són de tres tipus: els participants, els judicis dels testimonis contemporanis i finalment les reaccions que el fet suscita en la societat. Ell deixa per als historiadors la informació "oficial", arxivística, sobre els fets i s'interessa més aviat pels testimonis subjectius, privats, significatius, a partir de dietaris, cròniques, etc., cercant, en cada cas, l'opinió "representativa". L'ideal seria –ens diu– disposar de testimonis representatius dels diferents grups socials, per conèixer els diferents enfocaments d'un fet i contrastar aquests amb la veritat "oficial" que aporta la documentació arxivística.

Això no vol dir, tanmateix, que Fuster prescindeixi de la documentació. Al contrari: sempre que ha aprofundit en un problema social és perquè com a base podia disposar d'un estudi seriós i fonamental per l'aportació de documentació: l'estudi de Manuel Danvila i Collado sobre *La Germanía de Valencia* (1894), els dos volums de Pasqual Boronat sobre *Los moriscos españoles y su expulsión* (1901), l'*Erasme et l'Espagne* de Marcel Bataillon (1937), els estudis de Joan Reglà sobre *bandolers i moriscs*, estudis tots ells que coneix a fons i li serveixen com a base sòlida per a interpretar els testimonis particulars que ell maneja. Perquè cal reconèixer que Joan Fuster no és pròpiament un home d'arxius, ni de biblioteques, institucions en les quals no sabia moure's amb facilitat. No, ell era home de treball a casa, amb els seus llibres

i sovint de nit. Coneixia en profunditat els dietaris històrics oficials i privats i les diverses biobibliografies valencianes de J. Rodríguez (1747), de Vicent Ximeno (1747-49) i de Just Pastor Fuster, de Serrano Morales (1898-99), de J. Ribelles (1915-43), etc., que van ser per a ell una font inesgotable d'informació i de reflexions per als seus treballs més pròpiament culturals i sociolingüístics.

J. Fuster no volia tampoc ser considerat un erudit. Per això fou tan reticent a justificar en nota les seves afirmacions per no caure en «els exercicis d'atletisme bibliogràfic» tot i que finalment hi va claudicar, almenys en part. No volgué ser, doncs, ni historiador ni erudit, s'autoproclamava assagista: «aspiro a una altra perpectiva de lectura, que és la que brinda el concepte làbil i subaltern d'assaig» (1976).

És sabut que Fuster dedicà molts dels seus treballs al període designat per "La Decadència". Des que Antoni Rubió i Lluch va consagrar el 1912 aquest terme per a designar el període dels segles XVI-XVIII, aquest s'havia anat consolidant gràcies a Lluís Nicolau d'Olwer (amb els termes anàlegs de Decandiment i Desintegració o Descomposició), per Martí de Riquer (1947), per Jordi Rubió i Balaguer (1948). Només Miquel Batllori va obviar d'utilitzar-lo ja des del seu famós llibre *Vuit segles de cultura catalana a Europa* (1958) i el va substituir pels de Renaixement, Barroc, Il·lustració. Es mantindria fidel a aquesta terminologia, preocupat com estava per integrar la cultura catalana en la cultura europea i, per tant, d'utilitzar termes homologables amb les altres cultures. Els qüestionaments fets per Rubió i Balaguer sobre el Renaixement i sobre la seva relació amb la Decadència obriren, però, una porta. Joan Fuster, en l'article que dedicà a la Decadència a la *Gran Enciclopèdia Catalana* (1974), llançà la primera proclama contra la utilització d'aquest terme, que creu només lícit si «es relaciona en exclusiva amb el conreu del català en termes comparativament quantitatius i qualitatius», però que seria millor bandejar perquè abraça un període massa ampli, massa complex i propici a confusions. No s'atreví, però, a prescindir-ne totalment i el 1975 titulà la seva col·laboració a la *Història del País Valencià* amb el títol ambigu i contradictori de *Renaixement i Decadència* i un any després titularia un altre treball *La Decadència al País Valencià* (1976). De manera paral·lela, el reiteradament esgrimit rosari de causes de la Decadència també s'anà matisant: el 1947-48 Rubió, en una rèplica contra Riquer, negà que l'humanisme en fos una i, més tard, Fuster qüestionà Riquer (1986) per l'afirmació que necessàriament la castellanització en fos una altra.

És a dir, Joan Fuster entrà de ple en la polèmica i obrí una nova via, al marge de la terminologia i dels prejudicis: calia analitzar l'època en tota la seva complexitat, la producció catalana però també la llatina (pels humanistes) i la castellana (pels cortesans) per tenir una idea més exacta i relativa de la producció intel·lectual. Per a ell, el problema de la llengua corre sempre en el substrat dels seus assaigs sociopolítics i literaris, l'obsessionava. El seu projecte principal, malauradament no complert, fou

precisament escriure una *Història social de la llengua catalana*, en la qual treballà al llarg de molts anys.

Al marge, però, d'aquests debats, cal reconèixer que Joan Fuster, tot i la seva adscripció primerenca a la cultura medieval, com pertocava a la seva generació, ha aconseguit atreure l'atenció per la història cultural catalana moderna, gràcies a la seva agudesa, a la seva capacitat de replantejar-se algunes de les afirmacions ja tradicionals, i ha estimulat nous estudis d'una època marginada de feia temps. El seu mestratge s'inicià molt abans de la seva entrada a la Universitat, on es va incorporar tard, el 1983. Viure al marge del món acadèmic, tot i les relacions que tenia amb molts dels catedràtics i professors, li va donar, potser, una llibertat en el treball, productiva evidentment, però també li va originar un cert complex, una inseguretat, una precarietat que no el beneficiaren. L'entrada a la universitat, l'adquisició de la càtedra no canviaren, però culminaren la seva trajectòria. Creia en el mestratge: «no voldria morir-me –deia– sense haver deixat en funcionament i "en forma" al País Valencià, uns quants equips d'intel·lectuals i de no intel·lectuals capaços de remoure –o almenys intentar-ho– aquesta societat en perpètua somnolència digestiva.»

Si volguéssim fer un balanç de la vigència actual dels assaigs històrics fusterians, crec que hauríem d'afirmar que continua sent plena. Els seus escrits són sovint objecte de lloances i de panegírics, però també de crítiques, de matisacions, de controvèrsies. Senyal que són vius. La polèmica se centra, sobretot, en les propostes de futur, no en la seva anàlisi del passat. Ell construí un edifici sòlid d'aquest passat, un punt obligat de referència. Davant de tants estudis acumulatius de dades, em pregunto si l'esforç de Fuster per extreure conclusions i hipòtesis de les seves lectures no pot ser considerat l'esforç d'un historiador reconegut i si des del seu camp literari i cultural no pretenia arribar a una comprensió global d'un període. De fet, intentava fer "història total», prenent la història cultural com a punt de partida. Els treballs de Pierre Vilar, amb qui l'unia una sincera amistat, ben segur que l'influïren.

Voldria per acabar, aportar unes amb paraules del mateix Joan Fuster que il·lustren bé la seva preocupació per l'inici dels Temps Moderns, pel segle XVI, clau per comprendre molts problemes encara avui vigents. Es tracta d'una carta que m'adreçà el 29 d'agost de 1984, quan estava en plena glòria acadèmica preparant la recepció dels títols de doctor *honoris causa* de les universitats de Barcelona i Bellaterra. És escrita a altes hores de la matinada per desfogar-se de l'elaboració precipitada dels pertinents papers acadèmics i, per tant, en un to entre descordat i provocador, molt il·lustratiu, em sembla, de les seves dèries, en un acte d'alleujament.

S'inicia amb una erudita disquisició sobre les possibles conseqüències literàries d'una famosa ventositat que Joan Boscà no pogué reprimir trobant-se davant d'una dama i de diversos cortesans. No passà desapercebuda. Se'n féu ressò, irònicament, el poeta valencià Joan Ferrandis d'Herèdia en un dels seus poemes i l'esmentaria el

poeta de Valladolid Alonso López Pinciano en la seva famosa poètica, *Filosofía antigua,* publicada a Madrid el 1599. A continuació, confessa que la lectura de diverses obres valencianes del primer terç del segle XVI, més aviat pujades de to, el porta a constatar l'aridesa de la literatura catalana medieval com una nova "causa" de la Decadència. Passa després a divagar sobre el *Tirant* i la incidència de la impremta, la cort dels Ducs de Calàbria, el papa Borja, i acaba amb un divertit balanç de la cultura catalana. Tot i un cert desordre de l'exposició i de les impertinències provocatives tan pròpies d'ell, com per exemple escriure en fonètica barcelonina, crec que és una bona lliçó magistral, sempre, és clar, tenint presents les circumstàncies en què la carta fou escrita (de matinada) i que les afirmacions no s'han de prendre al peu de la lletra:

29 agost 84

Benvolguda Eulàlia:

Gràcies per les teves cartes. Jo penso venir a Barcelona aviat, i ja tindrem ocasió de parlar de tot això. Ara estic pendent de saber què volen fer de mi, els tírius i els truianus. Em fa la impressió que els de la Central i els de Bellaterra han tingut la genial idea d'investir-me –o envestir-me– "doctor honoris causa" el mateix dia i a la mateixa hora, i, és clar, en locals diferents. Possiblement, voldran que em desdobli. I el mal és que en aquesta operació no hi ha cap Elisseín que ho arregli: tot ho he de reconèixer: l'Elisseín sempre m'embolica, però ho sol fer d'una manera correcta. També hi ha l'eventualitat que, mira com!, el meu metge m'ordeni "fer repòs" els primers dies d'octubre, i amb una improvisada –o calculada– malaltia "diplomàtica" m'estalviaré aquestes collonades. Realment és una falta de consideració irritant. Jo no he demanat que em facin "doctor" en res ni per res. ¿Per què no em deixen tranquil?, a l'edat que tinc!, amb els meus llibres i la meva televisió? M'han forçat a elaborar precipitadament uns papers acadèmics...

Per cert, hi ha un punt que no he pogut aclarir (tampoc no era massa oportú de parlar-ne, en efecte!), i és la data del pet de Joan Boscà. ¿Vols dir que el doctor Riquer no l'ha precisada? Jo no tinc l'edició Riquer del Boscà, i no ho he pogut verificar. És –o fou– un pet literàriament important (cfr. el final de l'article que Torres Amat dedica a l'amic de Garcilaso). "Tan humoso y substancial / no és un pedo catalán", va escriure el senyor Ferrandis d'Herèdia, que (em sembla) encara no havia emparentat amb el Boscà: el pet degué ser anterior al matrimoni del poeta amb la Girón de Rebolledo. Aquestes amenitats, les úniques, de la "història de la literatura", ¿per què les tenen tan negligides, els erudits? I ves a saber si són solament "amenitats". No m'estranyaria gens que l'origen de l'"italianisme" del Boscà –i, per tant, del Garcilaso– fos una reacció contra les bromes que va suggerir el seu pet, bromes procedents dels poetes de "cancionero" tipus Ferrandis d'Herèdia. La meva bibliografia és miserable, i fins aquí he arribat. A base d'informacions indirectes (don Marcelino, per exemple), he arribat a la cautelosa conclusió que la ventositat famosa del Boscà ha de ser anterior al 1530.

Una lectura lateral m'ha fet consultar el "*Cancionero de obras provocantes a risa*", i m'ha divertit molt el passatge corresponent a "Las diez Sebilas de Valencia" (o "valencianas": cito de memòria). Oh, quines collonades! Perquè les deu sibil·les no eren putes "de cadireta", sinó excepcionals (si no m'enganyo, n'hi havia una de geperuda i tot), i el senyor que va redactar la "*Carajicomedia*" –un eclesiàstic, evidentment– devia conèixer el tema. I pensar que el pobre Miquel i Planes s'escandalitzava del "Procés de les olives"! O del "Col·loqui de les dames"!

I aleshores et poses a reflexionar, i comences a entendre una de les "causes" de la "Decadència": l'avorriment. No ho diguis a ningú! S'enfadarien amb mi. Hauries de fer que els teus alumnes emprenguin una campanya per "revisar" la literatura catalana del XV.

És ja molt dubtós que l'"*Espill*" fos obra de Jaume Roig: vull dir del Jaume Roig documentat. ¿L'Ausias Marc? "Fiat, fiat..." (això és en llatí de capellans: el començament d'un psalm), i un vicari del meu poble (el meu primer i únic mestre de solfa), solia afegir: "Fia't, fia't, i et fotran". ¿I el Corella? Aquest sí, el tenim ben agafat per la cua (o per les banyes). Però cansa, ai!, quina fatiga!, la sintaxi de Corella. Les burgeses del "*Somni de Joan Joan*" no llegien Corella. Pobretes! Quin sacrifici! Les dames de Barcelona, tampoc: alto! (Perdona: altu!) I del Martorell, ¿què me'n dius del Martorell, mi carida amiga? Sens dubte, era un grafòman, i, per dir-ho més exactament un "epistolòman": escrivia (probablement dictava) "cartes de batalla", quantitats considerables de "cartes de batalla", però tot es quedava en paraules. I escrites. No sabrem mai qui va escriure el "*Tirant*": salta a la vista que el "*Tirant*" és, llevat d'unes quantes planes –glorioses, cal dir-ho–, una mera acumulació de materials. ¿De qui? ¿Del Martorell, del Galba, de Martí de Riquer? Ja t'ho dic, mi carida amiga, això ho hauríeu de reconsiderar. Hem de partir de la base del principi que la "literatura catalana" medieval és una piadosa invenció dels Rubió i dels Aguiló. Si vols, del Milà i Fontanals. Bé: no era gaire diferent a Castella, a França o a Itàlia. O potser sí. Ho hauríeu d'estudiar. Sigui com sigui, em fa la impressió –i no és que me'n faci la impressió: és una evidència absoluta– que llegir "en català", a partir del 1490, era una invitació al tedi, o al crucigrama (com Corella).

Ara ja és molt tard de la nit, les cinc de la matinada, segons el meu rellotge. Estic cansat i t'escric per "descansar-me": per descarregar-me d'obsessions. D'obsessions de "lector". Vosaltres, els "erudits", teniu l'opció d'"explicar coses". ¿Per què no ho feu? No basta demostrar, com fa el teu mestre Riquer, que el "Tirant" és una tira de plagis. M'apassiona la pregunta següent: ¿per què va ser tan ràpidament oblidat el "Tirant", en català i en castellà? Buenu: no es podia anar pel món de les lectures proposant la hipòtesi d'un cavaller que es moria d'una tristíssima pulmonia, cosa (suposo) corrent entre els burgesos i encara més entre el "lumpen". Hi ha un punt de "suspense". L'avi de la Carmelina preparava una monografia sobre els "llibres de cavalleria" valencians del segle XVI. Els de la FAI li degueren dispersar les fitxes. Llàstima! Però el problema "nou" hagué de ser la "impremta": una nova indústria. El "Tirant" passà de València a Barcelona, i de Barcelona a Valladolid, amb Gumiel. A València, "escrivien" llibres de cavalleries el batxiller Molina o un notari que es deia Dionís Clemente (òbviament: Climent). I els dedicaven al burro del duc de Calàbria (aquest se l'ha inventat el Romeu i Figueres), a la fabulosa reina Germana (potser no), però documentalment a donya Mencía. Ja m'explicaràs tu qui era donya Mencía. Fascinats pel Bataillon –potser una nota a peu de plana– hem cregut que donya Mencía, instruïda per Vives, lectora d'Erasme i progressista substituta de l'eminent i analfabeta reina Germana –en el llit del duc de Calàbria, sagramentalment– era una incitació "humanística". Pura mentida, mi carida amiga! Donya Mencía era tan burra com donya Germana, creu-me. Tal vegada sabia una mica més de llatí. A tot estirar devia saber un cert llatí "d'anar per casa". Com el papa Borja. El reverendu (amb u) Batllori, que, com tothom sap, confon la "història" amb la "història de la Companyia de Jesús", va dir un dia, a un periodista de "Serra d'Or", que el "meu" Alexandre VI fou un "gran bandarra". (Això li hauria agradat a ell, un dels més grans jesuïtes jesuítics coneguts, ser un "bandarra"!). El papa Borja, conta Maquiavel

en un "informe", que es passava una hora llarga parlant en llatí. No era tan "bandarra", doncs. Encara som una miqueta presentables.

No gaire, no gaire. ¿Què vols que fem amb la sagristia institucionalitzada de mossèn Pujol, i de les afables rimes escaients? Ja t'ho he dit mil vegades, i no em fas cas: tot això de la "cultura catalana", malgrat (o sumat) el Modernisme, el Noucentisme, l'avantguardisme, els "pusmodernus", i totcristo, és un considerable orinal on s'han acumulat unes pixeres reglamentades i doctes. Els "valencianets", desgraciats com som, podem permetre'ns el luxe de no aguantar "La Tradició Catalana" i d'aguantar-la... No, i no, i no, per l'amor de Déu! Tanta "comunió diària" pot convertir-se (i s'ha convertit) en una òptica distorsionada. A Barcelona, a la Barcelona que conec de més de quaranta anys ("i tan pobres com som"!), tots eren minyons de muntanya, lectors de Saint-Exupéry, devots de la Mare de Déu de Montserrat i dels mil abats possibles... ¿De què t'estava escrivint?... Deixa-ho córrer... He divagat per entretenir-te i entretenir-me... Sembla que en Max va venir a Sueca dissabe passat. No va avisar amb prou anticipació, i jo ja tenia complicacions locals que no podia eludir. Diu que vol fer una revista –el Max–, i no se sap mai...

Mi carida amiga. Bassitus.

EULÀLIA DURAN
Universitat de Barcelona

